

Ansiokas tutkimus kansallispyhimyksen legendasta

Tuomas Heikkilä: Pyhän Henrikin legenda. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1039, Hämeenlinna 2005. 463 s.

■ Tuomas Heikkilä on teoksessaan *Pyhän Henrikin legenda* tarttunut aiheeseen, joka on historian tutkijoiden keskuudessa ollut pitkään paitsiossa. Vaikka Pyhä Henrik ja esimerkiksi tematiikkaan liittyvä ensimmäinen ristiretki esiintyvät tutkijoiden tulkinnoissa, ei näin laajamittaiseen, uusiin lähdelöytöihin perustuvaan tutkimukseen ole ryhdytty aikoihin. Suuri osa aiheeseen liittyvää lähdemateriaalia onkin ollut, jollei tuntemattomana niin ainakin käyttämättömänä arkistojen kätköissä. Pyhä Henrik kultteineen on kuitenkin olennainen osa Suomen keskiajan historiaa. Tematiikalla on myös edelleen laa-

jempaakin kiinnostusta – kuten monet viime kevään lehtien otsikoista muistanevat.

Heikkilä on jakanut teoksensa neljään osaan. Ensimmäinen osa käsittelee Henrikiä historiallisena henkilönä, Suomen oletettavasti ensimmäistä piispaa kontekstissaan. Myös aikakauden poliittiset tapahtumat, kuten ristiretket saavat osansa ja kultin synty käsitellään tässä yhteydessä.

Toisessa osassa keskitytään kirjan nimen mukaisesti Henrikin kultin kirjallisiin lähteisiin, legendan eri versioihin. Legendan synnyn ajoitus, sen leviäminen ja kultin laajuus sekä kirjoitetun latinankielisen legendan suhde suulliseen kansanperinteeseen, Henrikin surmavirteen, analysoidaan tässä yhteydessä. Kolmas osa on kokonaisuudessaan omistettu Henrikistä kertovien – nyt tunnettujen ja teoksessa käytettyjen – lähteiden esittelyyn. Neljännessä osassa on Henrikin legendan kriittinen tekstieditio käännöksineen. Teoksessa on liitteenä sananselitysosa ja henkilö- ja paikannimihakemisto.

Heikkilä on teoksessaan kunnianhimoisesti tarttunut laajaan kokonaisuuteen. Teos valottaa Henrikin kultin, aikakauden poliittisten valtasuhteiden sekä kulttuurivaihdon eri puolia ja kytköksiä huolellisesti. Sekä alkuperäismateriaali että tutkimuskirjallisuus on käyty läpi tarkasti; Henrikistä tehtyihin tutkimuksiin on tutustuttu aina Porthanista lähtien. Myös tutkimuskirjallisuus suhteutetaan omaan kontekstiinsa: varhaisimman Henrikukuvan positiivisuutta tulkitaan aikakauden uskonnon kunnioittamisella ja 1800-luvun lo-

pulla muodostunut negatiivisempi kuva ja Lallin esiin nostaminen perustellaan kansallisella heräämisellä.

Ensimmäisessä osassa käsitellään myös Suomen historiankirjoituksen ikuisuuskysymykset ensimmäisen ristiretken ajoituksesta ja luonteesta. Ristiretki ja aseellinen käännyttäminen ja toisaalta kristinuskon rauhanomainen tulo Suomeen ovat perinteisesti jakaneet tutkijoiden mielipiteitä, vaikka nykyisin vallalla oleva tulkinta painottaakin kristinuskon rauhanomaista leviämistä Suomeen jo ennen 1100-luvun puoliväliä.

Heikkilä on erittäin huolellisesti perehtynyt eri tutkijoiden näkemyksiin aiheesta ja kieltämättä tämä on tärkeä teema Henrikin kultin analysoimiseksi ja aikakauden ymmärtämiseksi. Toisaalta voidaan kysyä onko tarpeellista spekuloida esimerkiksi oletetun ristiretken tarkalla vuosiluvulla tässä mitassa, sillä kuten Heikkilä itsekkin toteaa: ”näyttää joka tapauksessa selvältä, että ilman uusia lähdelöytöjä kysymykseen ns. ensimmäisestä ristiretkestä, sen sisällöstä ja ajankohdasta ei saada pitäviä vastauksia.”

Niukka lähdetilanne ei koske ainoastaan ensimmäistä ristiretkeä vaan 1100- ja 1200-lukuja kokonaisuudessaan. Niinpä Heikkilä onkin joutunut tutkimuksessaan yhdistelemään monia erilaisia lähdetyyppisiä ja vetämään johtopäätöksiä esimerkiksi kultin synnystä keskieuropalaisten esikuvien perusteella. Heikkilä onnistuu vaativassa tehtävässä hyvin. Eri tietoja ja tulkintoja yhdistelemällä hän luo mo-

nisävyisen – ja loogisen – kudelman Suomen marttyyripyhi- myksestä eurooppalaisessa kontekstissa.

Entäpä paljon julkisuutta viime keväänä saanut kysymys Henrikin historiallisuudesta? Heikkilä ottaa siihen varovaisen myönteisen kannan: vaikka Henrikistä ei olekaan säilynyt suoria aikalaislähteitä hän uskoo Henrikin olleen historiallinen henkilö.

Hallinnollisten dokumenttilähteiden ohella Heikkilä analysoi teemoja Henrikin historiallisuudesta ja yksityiskohtia hänen elämästään myös legendalla. Tämä on tietenkin välttämätöntä, sillä oletettavasti reilut sata vuotta myöhäisempi legenda on varhaisin Henrikistä kertova lähde. Toisaalta tämä käsittelytapa hieman hajottaa teoksen rakennetta, sillä nyt jo ensimmäiseen, historiallisesta Henrikistä kertovaan osaan tulee mukaan teknisiä termejä ja spesifiä tietoa käsikirjoitustutkimuksesta.

Tematiikkaan palataan uudelleen, joten yksittäisten käsikirjoitusten signumit tai termit, kuten *lectionarium*, *breviarium* tai *officium*, jätetään tässä vaiheessa suuremmita selityksittä. Käsikirjoitustutkimuksen sanastoa selitetään vasta legendasta säilyneisiin käsikirjoituksiin perehtyvässä toisessa osassa. Toisaalta ensimmäisessä osassa käsitelty kultin ajoituksen synty ja toisessa osassa analysoitu legendan tekstiversion synty sisältävät osittain päällekkäisyyksiä. Esimerkiksi teoksen sisäinen ristiviitoitus olisi kenties poistanut lievää hajanaisuutta ja tehnyt rakenteesta lukijaystävällisemmän.

Toisessa osassa keskitytään siis Henrikin kultin kirjallisiin lähteisiin; Henrikin legendan säilyneisiin käsikirjoitusversioihin. Legenda muodostui Henrikin pyhimyselämäkerrasta, *vitasta*, ja tämän suorittamista ihmeistä, *miraculasta*. Heikkilä on teoksessaan käyttänyt yhteensä 52 eri versiota legendasta.

Arkistoja onkin teosta var- ten käyty läpi Suomessa ja lähiympäristössä ahkerasti. Helsingin yliopiston kokoelman lisäksi teokseen on legendan eri versioita etsitty – ja löydetty – muun muassa Ruotsista Tukholman Riksarkivetin ja Kungliga biblioteketin lisäksi Upsalasta. Eri versioita on löytynyt myös Berliinistä, Dresdenistä ja Wienistä. Osa käytettyä materiaalista on osia kokonaisista käsikirjoituksista. Osa on vain yhden, tai vajaan yhden, lehden fragmentteja.

Perusteellinen lähde- työ ja uudet löydöt luovat pohjan erittäin mielenkiintoiselle toiselle osalle. Pyhimyskulteista puhuessaan Heikkilä on selvästi omimmalla alueellaan; aiheen tuntemus on erinomaista. Kulttia ja käsikirjoituksia lähestytään monesta eri näkökulmasta. Vertailut muihin pyhimyskultteihin ja eurooppalaisiin ilmiöihin välittävät kirjoittajan perehtyneisyyttä sekä materiaaliin että tematiikkaan.

Myös itse legendan tekstianalyysiin on paneuduttu. Esimerkiksi ihmeiden tapahtumapaikkoja analysoidaan huolella ja toisaalta ihmetyyppejä vertaillaan muihin ihmekertomuskokoelmiin. Myös tekstin sisältämät Raamatun sitaatit on tarkasti etsitty. Toisaalta ne on

myös jätetty ilman sen syväliempää analyysiä. Olisiko näiden Raamatun kohtien selitys tai niiden tyypillinen käyttöyhteys kertonut myös jotain lisää Henrikin legendan kontekstista ja siitä, mihin yhteyteen kirjoittajat sen halusivat liittää?

Myös käsikirjoitusten stemma eli sukupuu jää itse tutkimustekstissä varsin irralleen. Kattavan sukupuun luominen ja sitä kautta kulttuurivaikutusten analysointi on tutkijan tulevaisuuden haasteita – näin hän esittää teoksen lopussa olevassa *excursuksessa*, jossa hän käy läpi stemmatologian perusteita yleisellä tasolla. Selitysten sijainnin tarkoituksena on ilmeisemmin palvella teoksen lopussa olevan edition käyttöä, mutta näin itse tekstissä oleva alustava stemmatologinen analyysi jää varsin irralleen. Koska tematiikka ja tuloksia otetaan esille itse tekstissä, olisi ollut toivottavaa esittää lukijalle sekä perustiedot metodeista että enemmän todistusaineistoa, vaikkapa esimerkkejä, joilla eri ryhmien jaottelu olisi avautunut paremmin.

Legendaan keskittyvä osa teoksesta on ansiokasta, mutta myös lukijalle suhteellisen vaativaa spesifiä keskiajan käsikirjoitustutkimusta. Teknisen sanaston lisäksi tematiikkaan perehtymättömän lukijan saattavat pelästyttää tekstissä vi-lahtelevat latinankieliset termit ja lukuisat kääntämättöminä esiintyvät latinankieliset sitaattit. Avautuakseen kunnolla teos vaatiiikin perustietoja keskiajan tutkimuksesta.

Lähdeanalyysille on varattu teoksesta huomattavasti tilaa, sillä koko kolmas osa on le-

gendaversioiden esittelyä. Heikkilä analysoi huolellisesti käsikirjoitusten materiaalin, käsialatyypin sekä fyysisen rakenteet ilmoittaen jopa käsikirjoitusten vihoista puuttuvat tai niihin lisätyt foliot. Vaikka toisinaan hyvinkin yksityiskohtaista ulkoista lähdekritiikkiä ei itse legenda käsittelevässä osiossa juurikaan hyödynnetä, on eri lähteiden yksityiskohtainen esittely perusteltua – onhan tässä ensimmäistä kertaa yhdessä kaikki tunnetut Henrikin legendan käsikirjoitukset.

Viimeinen osa on Henrikin legendan kriittinen editio ja suomennos. Tämä on epäilemättä tärkeä lisä ja apu suomalaiseseen keskiajan tutkimukseen. Kuten tekijä itsekin toteaa, heikot editiot ovat epäilemättä osasy syy tutkijoiden hiipuneeseen kiinnostukseen Henrikiä ja Henrikin kulttia kohtaan. Ainoa, tutkijasta riippumaton ongelma tässä osiossa on nykysuomen taipuminen varsin kankeasti kuvaamaan keskiaikaista uskonnollisuutta.

Esimerkiksi lupaus käydä katsomassa pyhäinjäännöksiä on varsin nuiva, joskin aivan korrekti, käänös fraasille *visitare reliquias*. Kuten Heikkiläkin aiemmin teoksessaan toteaa, pyhimysten oletettiin olevan fyysisesti läsnä haudoillaan. Pyhiinvaellukset olivatkin keskiajalla erittäin tärkeitä harjauksen harjoittamisen muotoja, dynaamisia tilanteita, jotka olivat myös katkoksia toivoretkeläisten arjessa. Pyhiinvaellus voidaan myös nähdä lupauksessa, *votumissa*, sekä ihmeessä muodostuneen siteen vahvistamiseksi. Haudoilla vierai-

luun kuului siis paljon muuta kuin vain esimerkiksi sarkofagin katsominen.

Erityiskiitoksen teos ansaitsee ulkoasustaan. Kirjan taitto on tyylikäs ja kuvitukseen on erityisesti panostettu. Kirjoittajan mukaan teokseen on pyritty löytämään kaikki Henrikiä koskevat keskiaikaiset kuvalliset esitykset. Heikkilän Pyhän Henrikin legenda on erittäin mielenkiintoinen, huolellinen ja kunnianhimoinen tutkimus. Se on ehdottomasti tutustumisen arvoinen kaikille keskiaikaisesta kulttuurista, kulttuurivaikutteiden siirtymisestä ja poliittisista valtasuhteista kiinnostuneille.

Sari Katajala-Peltomaa